

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.017.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-3-1>**Тетяна МІРОНОВА,***orcid.org/0000-0002-8847-1100*

кандидат мистецтвознавства,

директор

Київської міської галереї мистецтв «Лавра»

(Київ, Україна) *artastasy@gmail.com***АРТ-ЯРМАРКИ ТА ФЕСТИВАЛІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ**

Оновлення культурно-мистецького процесу в Україні на початку XXI століття та потужні зміни у суспільному ладі стали підґрунтям для виникнення багатьох незалежних мистецьких фестивалів та арт-ярмарків як регіонального, так і загальноукраїнського масштабу, в рамках яких обговорювали професійною спільнотою і демонстрували широкому загалу різноманітні художні експерименти та новітні художні практики. Ініціативи вільних кураторів та пошуки галеристами нових форматів демонстрації художніх надбань українських мистців інспірували постання низки міждисциплінарних культурних проєктів як національного, так і міжнародного значення. Українські художні ярмарки та форуми, формат проведення яких передбачає поєднання виставкової програми з освітніми заходами й широким обговоренням нагальних проблем, цілком логічно з'являються у контексті сучасного вітчизняного культуротворчого дискурсу, задаючи вектор для розвитку комунікації у сучасній культурній сфері, а також популяризуючи українське мистецтво як на місцевому, так і на міжнародному рівнях. За своєю специфікою художні фестивалі та арт-ярмарки, як складова культурних практик, прямо чи опосередковано відображають найважливіші процеси соціального життя та основні реперні точки суспільної свідомості: питання стрімкої глобалізації; трансформаційні процеси у міжнародних економічних та політичних відносинах; особливості взаємодії окремої особистості з соціумом; проблеми збереження природного середовища та інші аспекти існування людства в сучасному світі. Осмислення навколишніх реалій в різноманітних проявах та сферах засобами художньої мови мистецтва є сьогодні спільною глобальною метою усіх світових фестивалів та ярмарків сучасного мистецтва. Результатом глобалізаційних процесів, що проявляються у масштабних художніх проєктах, стало стрімке розширення художньої географії, а також збільшення кількості художників та художніх інституцій, що беруть участь в подібних заходах. У зв'язку з цим всесвітні фестивалі та ярмарки сучасного мистецтва необхідно розглядати як певну модель мегавиставки, в рамках якої засобами різних індивідуальних авторських проявів виникає експозиційна метафора проблем та запитів глобального світу.

Ключові слова: арт-ярмарка, мистецький фестиваль, культурно-мистецький процес, культурні практики, художній проєкт.

Tatiana MIRONOVA,*orcid.org/0000-0002-8847-1100*

PhD in Art,

Director

Kyiv City Gallery LAVRA

(Kyiv, Ukraine) *artastasy@gmail.com***ART FAIRS AND FESTIVALS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN CULTURE**

The renewal of the cultural and artistic process in Ukraine at the beginning of the XXI century and powerful changes in the social order became the basis for the emergence of many independent art festivals and art fairs, both regional and national, in which the professional community discussed and demonstrated to the general public various artistic experiments and new artistic practices. Initiatives of free curators and gallerists' search for new formats for demonstrating the artistic achievements of Ukrainian artists have inspired the emergence of a number of interdisciplinary cultural projects of both national and international importance. Ukrainian art fairs and forums, the format of which combines an exhibition program with educational events and a broad discussion of pressing issues, logically appear in the context of modern domestic cultural discourse, setting the vector for the development of communication in the modern cultural sphere at local and international level. According to their specifics, art festivals and art fairs, as part of cultural practices, directly or indirectly reflect the most important processes of social life and the main reference points of public consciousness: rapid globalization, transformational processes in international economic and political relations, features of individual interaction with society, problems of environmental protection and other aspects of human existence in the

modern world. Understanding the realities of others in various forms and spheres means artistic language of art is now a common global goal of all global festivals and fairs of contemporary art. The result of globalization processes manifested in large-scale art projects has been the rapid expansion of artistic geography, as well as an increase in the number of artists and art institutions participating in such events. In this regard, world festivals and fairs of contemporary art should be considered as a model of a mega-exhibition, in which by means of various individual authorial manifestations there is an expositional metaphor of problems and demands of the global world.

Key words: art fair, art festival, cultural and artistic process, cultural practices, art project.

Постановка проблеми. Трансформації культурно-мистецького процесу ознаменували у 1990-х – 2000-х роках формування нових векторів розвитку. Вони стосуються як економічних, технічних, так і соціально-культурних перетворень у різних сферах діяльності, зокрема, формують координати творення художнього образу в сучасному українському мистецтві, зливаючись в одну потужну хвилю розвитку мистецтва, що має власні тенденції, генезу та особливості. Чималий вплив на це оновлення справив вихід українського мистецтва на світову культурну арену, тобто його відродження у світовому культурному полі. Цьому посприяла участь вітчизняних мистців та галерей у світових арт-ярмарках та фестивалях, активні продажі українського мистецтва на найпрестижніших світових аукціонах, присутність творів українських митців у найкращих корпоративних колекціях світу. Тож українське контемпоране мистецтво поступово завойовує популярність та стає своєрідним брендом і повноправним гравцем глобального арт-ринку.

У сучасному українському мистецтвознавстві та культурології трансформується й понятійно-категоріальний апарат, обумовлений новою естетичною парадигмою XXI століття. Дослідники, які обирають сучасне мистецтво за предмет наукового дослідження, все частіше порушують питання про його розвиток та форми існування, розширюючи рамки розуміння цього явища. Їхні дослідницькі пошуки можна схарактеризувати як визначення альтернативних теоретико-методологічних засад дослідження сучасного українського мистецтва. Науковці опікуються окресленням дефініцій художньої та візуальної образності, а також проблемами комунікаційного аспекту як головного чинника сприйняття художнього образу в сучасному українському мистецтві.

Аналіз досліджень. Основний етап розвитку сучасного українського мистецтва пов'язаний із трансформаціями 2000-х років, для яких загальною характерні: розвиток мистецьких інституцій та соціальний вектор мистецьких пошуків. В. Сидоренко характеризує цю тенденцію як динамічну складову мистецтва межі ХХ–ХХІ століть, коли «розмова щодо універсалізації переходить із зони естетичних студій чи біополітики у простір життя», а «зіткнення з мистецтвом»

стає «не просто естетичним переживанням, а «онтологічною пригодою», де художній проєкт спроможний продемонструвати свою дієвість як соціальна скульптура, як інструмент у громадському просторі, як засіб трансформації та комунікації» (Сидоренко, 2008: 112).

Н. Авер'янова однією з особливостей українського мистецтва початку століття вважає його входження у світовий художній простір, адже експозиції за межами України доводили не лише конкурентоспроможність українських митців, а й той факт, що сучасне українське мистецтво не тільки існує, але й має власні особливості українського постмодернізму. Таким чином, у цей час швидко додалося відставання українського мистецтва від світового художнього розвитку та відбувалося його активне включення у світовий сучасний мистецький простір (Авер'янова, 2015: 57). На думку О. Чепелик, сучасна українська образотворчість є співзвучною західноєвропейському розумінню сучасного мистецтва: «Тема політичної, соціальної та культурної ідентичності вийшла на перший план як головне поняття актуальної мистецької практики. Символічною є демонстрація того факту, що естетичні пошуки дійсно можуть поєднуватися із політичною, расовою або територіальною ідентичністю. Особливого значення ця тема набуває на тлі послідовних намірів України вписатися в європейський формат, враховуючи, що характерною рисою європейської теоретичної думки є пильна увага до мистецтва, пов'язаного з актуальною рефлексією» (Чепелик, 2007: 2–4; 119–120).

Про вихід українського образотворення у світовий публічний простір говорить і куратор О. Баршинова, вказуючи, що «в середині 2000-х років, в ситуації суспільного підйому, в сучасне українське мистецтво прийшло нове покоління, що актуалізує життєтворчий досвід авангарду та пов'язаної з ним концептуалістської традиції, які отримують нового значення в сьогоденні контексті. Полеміка з авангардом, аналіз культурно-історичного минулого, певні соціально-критичні інтенції, переосмислення засад творчості крізь призму свободи вираження, та, найголовніше – аналіз реальності, залишаються й сьогодні найважливішими та найскладнішими для вітчизняного мистецтва» (Баршинова, 2015).

Мета статті полягає у дослідженні ролі арт-ярмарків та фестивалів в сучасній українській культурі, зокрема, їх впливу на трансформації сучасного українського мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Оновлення культурно-мистецького процесу в Україні на початку XXI століття та потужні зміни у суспільному ладі стали підґрунтям для виникнення багатьох незалежних мистецьких фестивалів та арт-ярмарків як регіонального, так і загальноукраїнського масштабу, в рамках яких обговорювали професійною спільнотою і демонстрували широкому загалу різноманітні художні експерименти та новітні художні практики. Ініціативи вільних кураторів та пошуки галеристами нових форматів демонстрації художніх надбань українських мистців інспірували постання низки міждисциплінарних культурних проєктів як національного, так і міжнародного значення. Українські художні ярмарки та форуми, формат проведення яких передбачає поєднання виставкової програми з освітніми заходами й широким обговоренням нагальних проблем, цілком логічно з'являються у контексті сучасного вітчизняного культуротворчого дискурсу, задаючи вектор для розвитку комунікації у сучасній культурній сфері, а також популяризуючи українське мистецтво як на місцевому, так і на міжнародному рівнях.

Одним із найповажніших та найстаріших українських фестивалів, який традиційно включає до своєї програми нові медійні експерименти, є фестиваль молодіжних проєктів NON STOP MEDIA, що проходить у Харкові з 2003 року у форматі бієнале. Головним його організатором є Харківська муніципальна галерея. Фестиваль вже понад п'ятнадцять років є стабільною потужною платформою комунікації мистецтва та фахової аудиторії, а також нагодою для молодих художників представити свої ідеї та твори на широкий загал. Спочатку NON STOP MEDIA був організований як можливість для молодих художників, а також студентів арт-критиків, кураторів та культурологів проявити себе у перших професійних пошуках, але з плином часу, відповідаючи на запити культурного сектору, доповнився професійними дискусійною та освітньою платформами, міждисциплінарними активностями, що сформували на сьогодні структуру фестивалю. Також протягом років розширились географічні межі фестивалю: започаткований як локальна харківська культурна подія, він поступово став всеукраїнським, а сьогодні вже є міжнародним (4). Фестиваль NON STOP MEDIA, створений на кшталт світових фестивалів сучасних візуальних мистецтв, все ж має свій

колерит і формат, спрямований на дослідження споглядання та рефлексії, і до сьогодні залишається платформою творчих експериментів та взаємодії молодих мистців з культурною спільнотою.

Майже паралельно з харківським фестивалем NON STOP MEDIA у 2000 році виник Київський міжнародний фестиваль медіамистецтв (КИМАФ, кураторки – Н. Манжалій і К. Стукалова). Фестиваль проводився тричі, кожна з подій мала свою концепцію та формат презентації, а об'єднавчим елементом усіх фестивалів стало використання та дослідження інструментарію нових медійних мистецтв. Учасники арт-подій, працюючи у різних техніках новітніх медіа, намагалися передати та модифікувати реальне життя, а також дослідити взаємодію між техногенними процесами та природним навколишнім середовищем; досліджували природу інтерактивного мистецтва, використовуючи ігрові та комунікативні стратегії; у практичному та теоретичному полі опрацьовували синтез цифрових та образотворчих мистецтв у рамках аудіовізуального концепту. Для українського культурного та медіасередовища, яке значно відставало від міжнародних розробок і тенденцій на початку 2000-х років, створення подібних масштабних проєктів з використанням цифрових технологій було доволі складним випробуванням, що було вдало подолано організаторами. Згодом чимало проєктів, показаних вперше в рамках фестивалю КИМАФ, було представлено на міжнародних виставках та світових мистецьких ярмарках. Сьогодні одним із завдань мистецтва нових медіа є демонстрація інструментів та форм взаємодії мистецтва і новітніх технологій, тоді ж, на початку 2000-х років, головним відкликом на таку художню творчість стала почуттєва та емоційна реакція глядачів на «технічні дивовижі». Так, складається враження, що намагання організаторів та учасників першого Київського міжнародного фестивалю медіа мистецтв були несвоєчасними і надто амбіційними, утім, це дозволило ввести в український культурний простір один з актуальних векторів розвитку сучасного мистецтва, що розвивається і дотепер.

Поряд із традиційними творчими та візуальними практиками сьогодні впевнено розвивається мистецтво анімації. Найбільший і єдиний централізований показ авторської анімації в Україні вже кілька років поспіль відбувається в рамках Міжнародного фестивалю анімації та медіамистецтв LINOLEUM. Фестиваль пропонує широкій публіці тематичні покази експериментальної та ретроспективної анімації, освітню програму, лекції та воркшопи від провідних українських та

закордонних аніматорів та режисерів. Щорічно з 2013 року фестиваль об'єднує міжнародне коло найбільш відомих представників анімаційної індустрії, сприяючи професійному культурному обміну, розвитку та популяризації мистецтва анімації. Метою фестивалю є демонстрація практично необмеженого потенціалу анімаційної творчості, що робить її універсальним інструментом будь-якої культурної комунікації. Перший в Україні фестиваль LINOLEUM відбувся у Київській міській галереї «Лавра» у 2013 році, зібравши на території одного виставкового майданчика найцікавіших авторів та студії не лише з України, а й з різних куточків світу. Організатори фестивалю запропонували учасникам та відвідувачам розмаїття візуальних робіт, захопиви VJ-сети та цікаву шоу-програму на будь-який смак – від традиційної документалістики та мультиплікації до фантастики й експериментального відеоарту.

Розвиває актуальний вектор фестивального руху в медійній сфері CARBON MEDIA ART FESTIVAL – щорічний експериментальний фестиваль медіамистецтв, створений арт-платформою «Carbon»¹ та українською асоціацією віджеїв «VJUA». Ця арт-подія поєднує усі види мистецтва нових медіа у специфічному форматі, що стирає межу між мистецтвом і технологіями, демонструючи широкому колу глядачів мистецтво великого розміру – маппінг (mapping), музичні, світлові та аудіовізуальні перформанси, параметричні та інтерактивні арт-інсталяції, експозиції кінетичних та інтерактивних медіаарт-об'єктів, інсталяції із застосуванням технології віртуальної реальності, роботи, створені у доповненій реальності, 360-проекції, а також освітню програму від вже відомих та молодих медіахудожників й фахівців у сфері медіаарту. Свідомо не визначаючи тематичного чи концептуального спрямування, учасники та куратори показують арт-процес пошуку та експерименту: «Якщо метою сучасного виду мистецтва – медіаарту – є відображення реалій сьогодення засобами технологій, то організаторам фестивалю, безумовно, це вдалося. У павільйоні, як і в сучасному житті, нічого не зрозуміло, ти пересуваєшся від об'єкта до об'єкта у пошуках сенсу, але нічого не знаходиш» (Боєнкова, 2019). Утім, CARBON MEDIA ART FESTIVAL є сьогодні одним із нечисленних українських фестивалів медіамистецтва, що поєднує нові техніко-технологічні засоби образотворення в українській культурі у проєктах нових медіа. Мистецтво нових

технологій все більше підкорює і глобальний арт-ринок, його візуальний інструментарій сьогодні стає дедалі зрозумілішим у сучасному технократичному суспільстві, а творчий діалог з новими гаджетами та інтерактивна побудова сучасних експозицій змінюють сприйняття візуального мистецтва публікою, оновлюючись до перцепції мистецтва нових медіа.

Поряд із медійними фестивалями в Україні розвиваються щорічні арт-ярмарки класичного формату. На початку 2000-х років спочатку у виставкових просторах «Українського дому», а потім – в Національному культурно-мистецькому та музейному комплексі «Мистецький Арсенал» було започатковано щорічний міжнародний художній ярмарок ART-KYIV CONTEMPORARY, що понад десять років був одним із найбільших проєктів такого масштабу на українській культурній арені. ART-KYIV CONTEMPORARY, створений в європейських традиціях глобальних ярмарків сучасного мистецтва, надав широкому колу фахівців, кураторів, критиків, теоретиків, колекціонерів та поціновувачів мистецтва широку перспективу ознайомлення з актуальними тенденціями української та світової образотворчості. Частиною програми ярмарку традиційно була дискусійно-освітня платформа, що включала публічні зустрічі з сучасними українськими художниками, фахівцями мистецької галузі та культурними діячами, а також закордонними кураторами та галеристами. Понад десять років ART-KYIV CONTEMPORARY під кураторством тодішньої директорки «Мистецького Арсеналу» Наталії Заболотної підвищував якісний рівень українського художнього процесу, будучи відкритим контекстуальним полем для активної міжнародної співпраці.

Одночасно з цими заходами з популяризації українського мистецтва у вітчизняному культурному полі виникла ідея поєднання професійного теоретичного огляду та демонстрації сучасного мистецтва, а також різноманітні презентації, лекції, fashion-покази та виставки у центрі української столиці у форматі міжнародного фестивалю, відкритого як для мистецького середовища, так і для широкого загалу (Манжалій, 2020). Тож логічним продовженням ярмаркового формату, започаткованого в рамках ART-KYIV CONTEMPORARY, сьогодні став щорічний арт-ярмарок KYIV ART FAIR – окрема масштабна подія, що є частиною фестивалю KYIV ART WEEK, зі спеціальною програмою, що включає аудіовізуальні шоу та презентації спецпроєктів. Традиційно ярмарок KYIV ART FAIR проходить у будівлі офісного комплексу «Торонто-Київ» в центрі Києва, напри-

¹ Carbon – платформа для синтезу мистецтв нових медіа, саунд-арту та перформативних практик.

кінці травня. Метою арт-ярмарку є популяризація творчості, концепцій та ідей актуальних українських та світових художників і культурних інституцій для широкої аудиторії.

Однією з магістральних тенденцій київського тижня мистецтва KYIV ART WEEK є спрямованість учасників та організаторів фестивалю на активний пошук нових смислів та нового місця сучасних арт-об'єктів у просторі як внутрішньому, так і зовнішньому (Исаченко, 2019) з урахуванням глобального культурного контексту. Фестиваль охоплює різні локації по всьому місту, у яких в рамках проєкту представлено тематичні інсталяції та спецпроєкти українських та міжнародних художників і кураторів, освітню програму, покази короткометражних фільмів про сучасне українське мистецтво та великий ярмарок галерей KYIV ART FAIR. На ярмарку KYIV ART FAIR розміщуються експозиції галерей як українських, так і закордонних. Багато закордонних галеристів із Копенгагена, Відня, Берліна, Парижа, Сан-Франциско, Вільноса, які вже кілька років поспіль беруть участь у київському художньому ярмарку, вдало співпрацюють з українськими художниками, представляють українське мистецтво за кордоном, стаючи партнерами та культурними амбасадорами України (зі слів куратора ярмарку Євгена Березницького – *прим. наша*) (Исаченко, 2019). Низка галерейних експозицій, художніх акцій та освітніх заходів на ярмарку традиційно присвячені архітектурі, урбаністиці та public art, позаяк однією з цілей KYIV ART WEEK є розвиток та дослідження художньої інфраструктури східноєвропейського культурного регіону. Таким чином, фестиваль KYIV ART WEEK є ініціатором різнобічних взаємодій у культурній галузі, а також платформою для демонстрації різних тенденцій сучасного світового мистецтва (Исаченко, 2019).

На жаль, багато фестивалів та ярмарків в Україні, у зв'язку із нестабільною ситуацією статусу культури на рівні державної політики, мають коротку історію. Показова в цьому сенсі єдина предфестивальна виставка «Freira» запланованого одеського фестивалю FREIERFEST 2016 була представлена в Галереї мистецтв «Лавра» у 2016 році. Кураторами амбітного проєкту стали Роман Громов та Дмитро Ерліх, художнім керівником – митець Анатолій Ганкевич, а координувала захід кураторка галереї Юлія Нужина. Запропонований київській публіці проєкт став спробою відійти від «кримінальної» романтики і подивитись на поняття «фраєр» дещо в іншому вимірі – культурно-естетичному. Образ фраєра куратори представили як вільного творця, який

активно транслює себе і своє мистецтво широкій публіці. Показовим прикладом застосування поняття «фраєр» в історії сучасного мистецтва є образ певної особистості, яка епатувала глядача, вільного новатора, який створював свою реальність і вірив у неї. Вважається, що термін «фраєр» на одеському жаргоні означає певну людину, яка епатує суспільство. Куратори у виставковому проєкті провели аналогію з узагальненим образом митця, до якого можна застосувати це поняття. Один із них – відомий український художник Теофіл Фраєрман, який працював на початку ХХ століття в майстерні французького скульптора Огюста Родена, його твори виставлялися в спільних експозиціях з Анрі Матіссом. В 1920 році, в рік відкриття Одеського художнього музею Теофіл Фраєрман став його директором. З 1909 року брав участь у паризьких «Осінніх Салонах» та був одним з «одеських парижан», організаторів й лідерів «Общества Независимых Художников». Його образ став одним з обраних кураторами для осмислення поняття «фраєр» з точки зору сучасного мистецтва. Учасниками фестивалю стали як визнані українські художники – це Олександр Ройтбурд, Анатолій Ганкевич, Альбіна Ялоза, Андрій Салов, Олександр Дрьомов, Стас Жалобнюк, Віктор Покиданець, Володимир Наумець, Лариса Резун-Звездочетова, Микола Карабінович, так і талановиті молоді мистці: Андрій Ахтирський, Aleksander Sovtysik, Олександра Кадзевич, Bondero, Богдан Перевертун, Валентин Лапшин, Дмитро Ерліх, Давид Григорян, Олена Салова, Євген Велічев, Олена Домбровська, Ігор Зайдель, Ірина Озаринська, Костянтин Павлишин, Олеся Зайвая, Martyna Kielesinska, Michal Soja, Микола Лукін, Оксана Канівець, Роман Громов, Roza Duda, Сергій Кононов, Франсуаза Оз. Об'єднавши художників різних спрямувань та різних поколінь в одному експозиційному просторі, предфестивальна виставка стала певною платформою для культурологічного та інтелектуального дискурсу між художниками та глядачами, професіоналами в галузі культурного арт-менеджменту.

Висновки. За своєю специфікою художні фестивалі та арт-ярмарки, як складова культурних практик, прямо чи опосередковано відображають найважливіші процеси соціального життя та основні реперні точки суспільної свідомості: питання стрімкої глобалізації; трансформаційні процеси у міжнародних економічних та політичних відносинах; особливості взаємодії окремої особистості з соціумом; проблеми збереження природного середовища та інші аспекти існування людства в сучасному світі. Осмислення навколишніх ре-

лій в різноманітних проявах та сферах засобами художньої мови мистецтва є сьогодні спільною глобальною метою усіх світових фестивалів та ярмарків сучасного мистецтва. Результатом глобалізаційних процесів, що проявляються у масштабних художніх проєктах, стало стрімке розширення художньої географії, а також збільшення

кількості художників та художніх інституцій, що беруть участь в подібних заходах. У зв'язку з цим всесвітні фестивалі та ярмарки сучасного мистецтва необхідно розглядати як певну модель мегавиставки, в рамках якої засобами різних індивідуальних авторських проявів виникає експозиційна метафора проблем та запитів глобального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Н. Сучасне українське образотворче мистецтво : входження в європейський художній простір. *Українознавчий альманах*. 2015. Вип. 18. С. 56–58.
2. Баршинова О. Сучасне українське мистецтво : історична пам'ять та світовий контекст. *korydor.in.ua*. 2015. Дата оновлення: 10.03.2015. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/suchasne-ukrayinske-mystetstvo.html> (дата звернення: 07.06.2020).
3. Боєнкова А. Carbon Media Art Festival: VR в целлофане, парящий куб и виртуальный котик. *karabas.live*. 2019. URL: <https://karabas.live/carbon-media-art-festival/> (дата обращения: 07.06.2020).
4. Вернуться назад. NonstopMedia X 2020. *NonstopMedia*: вебсайт. URL: <http://nonstopmedia.org/nonstopmedia-x-2020/> (дата обращения: 07.06.2020).
5. Исаченко И. Культурный шторм. Kyiv Art Week 2019 и его сущности. *Прагматика*. 2019. URL: <https://pragmatika.media/kulturnyj-shtorm-kyiv-art-week-2019-i-ego-sushhnosti/> (дата обращения: 07.06.2020).
6. Манжалій Н. «Нові території мистецтва»: розвиток комп'ютерно-електронного мистецтва в Україні (кінець 1990-х – початок 2000-х). *Архів українського медіарту*: вебсайт. URL: <http://www.mediaartarchive.org.ua/publication/novi-teritorii-mistectva/> (дата звернення: 07.06.2020).
7. Сидоренко В. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань. Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ століття: монографія. Київ : ВХ [студіо], 2008. 187 с.
8. Чепелик О. Первый международный фестиваль социальной скульптуры в Киеве. *Галерея*. 2007. № 3/4 (31/32). С. 2–4.

REFERENCES

9. Aver'janova N. Suchasne ukrajinsjke obrazotvorche mystectvo: vkhodzhennja v jevropejskyj khudozhnij prostir [Contemporary Ukrainian fine arts: entering the European art space]. *Ukrajinoznavchij aljmanakh*. 2015. V. 18. pp. 56–58 [in Ukrainian].
10. Barshynova O. Suchasne ukrajinsjke mystectvo: istorychna pam'jatj ta svitovyj kontekst [Ukrainian Contemporary Art: Historical Memory and global context]. 10.03.2015. Retrieved from: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/suchasne-ukrayinske-mystetstvo.html> [in Ukrainian].
11. Boenkova A. Carbon Media Art Festival: VR v tsellofane, paryashchij kub i virtualnyy kotik [Carbon Media Art Festival: VR in cellophane, a floating cube and a virtual cat]. 04.02.2019. Retrieved from: <https://karabas.live/carbon-media-art-festival/> [in Ukrainian].
12. Vernutsya nazad. NonstopMedia X 2020. [Go back. NonstopMedia X 2020]. Retrieved from: <http://nonstopmedia.org/nonstopmedia-x-2020/> [in Russian].
13. Isachenko I. Kulturnyy shtorm. Kyiv Art Week 2019 i ego sushchnosti [Cultural storm. Kyiv Art Week 2019 and its essence]. Retrieved from: <https://pragmatika.media/kulturnyj-shtorm-kyiv-art-week-2019-i-ego-sushhnosti/> [in Russian].
14. Manzhaliy N. «Novi terytoriji mystectva»: rozvytok komp'juterno-elektroonogho mystectva v ukrajini (kinecj 1990-kh – pochatok 2000-kh) ["New territories of art": the development of computer and electronic art in Ukraine (late 1990s – early 2000s)]. Retrieved from: <http://www.mediaartarchive.org.ua/publication/novi-teritorii-mistectva/> [in Ukrainian].
15. Sydorenko V. Vizualjne mystectvo vid avanghardnykh zrushenij do novitnikh sprjamuvanj. Rozvytok vizualjnogho mystectva Ukrajiny ХХ–ХХІ stolittja [Visual art from avant-garde shifts to the latest trends. Development of visual art of Ukraine of the XX-XXI centuries]. Kyjiv: VKh [studio], 2008. 187 p. [in Ukrainian].
16. Chepelik O. Pervyy mezhdunarodnyy festival sotsialnoy skulptury v Kieve [The first international festival of social sculpture in Kiev]. *Galereya*. 2007. № 3/4 (31/32). pp. 2–4 [in Russian].